

3. „Золоті слова”. Похваліть колегу, не скушіться на компліменти. Це завжди дасть позитивний результат.

4. „Мистецтво терпляче слухати”. Ми не вміємо слухати інших, нам завжди здається, що хтось говорить не те і ми його перериваємо.

5. „Особисте життя”. Завжди цікавтесь, як живуть ваші колеги (учні): як дача, як ваші діти, як ви сьогодні доїхали?

Рекомендації щодо самооцінки самого себе

$$\text{людина} = \frac{\text{те, якою вона є в дійсності}}{\text{те, що вона сама про себе думає}}$$

Якщо самооцінка занадто висока і прямує до нескінченності, дробі дадуть у результаті нуль.

Л.М.Толстой

1. Оцінюйте себе за справами. Успіх у роботі – це показник ваших здобутків. Невдачі характеризують вашу слабкість і ваші недоліки.

2. Порівнюйте себе з іншими, проте не з тими, хто гірший за вас, а з тими, хто кращий. Порівнюйте себе теперішнього із собою вчорашнім, і ви побачите або власне зростання, або, навпаки, ваш „відкат назад”.

3. Порівнюйте свою думку про себе із думкою про вас ваших колег.

4. Прислухайтесь до критики на власну адресу: якщо критикує один – задумайтесь, якщо два – проаналізуйте свою поведінку, якщо три – вам необхідно змінитись.

Мабуть доречно згадати, які вимоги до педагогічних працівників ставили наші предки:

У Другому статуті Луцької школи (1624) записано: „Вчитель має бути благочестивий, розсудливий, смиренномудрий, лагідний, стриманий, не п'яниця, не блудник, не хабарник, не гнівливий, не заздрісний, не сміхотворець. не лихослов, не чародій, не басносказатель, не посібник ересі, але прихильник благочестя, в усьому являючи собою взірць добрих діл. Взявши увірену йому дитину, повинен дбайливо навчати її корисних наук, за неслухняність карати. Але не по-тиранськи, а по-наставницьки, не надмірно, а по силах, не з буйством, а лагідно і тихо”.

Приблизно в цей же час, коли писався цей статут, Ян Амос Коменський створив свою „Велику дидактику”, яка, за його словами, дасть змогу піднімати учнів до вершин науки без труднощів, нудьги, окриків і побоїв, а начебто жартуючи і граючись. Ось цими словами, цією цінною порадою великого педагога я і хотів би завершити свою статтю.

УДК 17.022.1 (043)

І.Б.СЛОНЕВСЬКА,

кандидат філософських наук, доцент
(м.Хмельницький)

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: ПОРТРЕТ В ІНТЕР'ЄРІ БАРОКО

Автор статті пропонує звернутися до філософсько-літературної спадщини великого мислителя, поета, просвітителя та педагога Г.С.Сковороди, 285-ту річницю з дня народження якого відзначає культурна громадськість. Провідні ідеї творчості Г.Сковороди розглянуто в контексті української барокової культури.

Ключові слова: філософсько-літературна спадщина Г.С.Сковороди, європейське та українське бароко, концепція макро- та мікрокосму, барокова поезія.

Постановка проблеми в загальному вигляді... На межі сторіч, а тим паче тисячоліть, людство переживає період великих потрясінь, і, мабуть, тому особливо актуалізується вічна філософська проблематика: що таке людина? Для чого приходить вона у світ? Яким є людське призначення та які можливості людського самоздійснення?

Що я можу знати?

Як я маю діяти?

На що я можу сподіватися? – ці три питання Імануїл Кант вважав найважливішими для людини. У пошуках відповіді сьогодні відбуваються бурхливі процеси переосмислення феномена людини і виникає необхідність дедалі частіше звертатися до великої спадщини мислителів минулого. В час активного і наполегливого звернення до своїх витоків постать Г.С.Сковороди –

українського народного мислителя, поета, просвітителя, педагога, музиканта, перекладача, 285-ту річницю з дня народження якого аж надто буденно ми щойно відзначили, набуває значення, яке важко переоцінити.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Вплив творчості, прикладу особистого життя й філософських ідей чудового українського мислителя здавна відчувається в літературі. Першим вивів Сковороду В.Т.Нарежний в романі „Российский Жилблаз” (1814), потім побачила світ повість І.І.Срезневського „Майор, майор!” (1836), де дійвою особою є філософ; а великий український поет Т.Г.Шевченко в повісті „Близнюки” вивів Сковороду в образі вчителя музики. І сьогодні актуальна проблема зв'язку філософської, літературної творчості Григорія Сковороди з російською культурою і літературою, впливу його спадщини на творчість В.Капніста, В.Нарежного. Сковородинівські мотиви відчуваються в роздумах М.В.Гоголя, в філософських поглядах Ф.М.Достоевського, В.К.Винниченка, В.І.Вернадського, Д.Чижевського, в творчості Володимира Соловйова (до речі, родича українського філософа по материнській лінії), а також Михайла Булгакова. Погляди Сковороди вивчав і поділяв Л.М.Толстой. Недослідженим повною мірою є і питання впливу українського Сократа на таких видатних вчених, як П.Юркевич, П.Куліш, М.Бердяєв, Ф.Буслаєв, І.Срезневський, О.Шахматов та ін. І сьогодні творча спадщина Сковороди хвилює наших сучасників; хвилюватиме й наступні покоління пошуками відповіді на запитання, що лягло в основу назви пісні 21-ї: із „Саду божественних пісень“, „Щастіє, где ты живеш?”

Творчість Г.Сковороди досліджували Д.Багалій, О.Білецький, М.Возняк, Ю.Барабаш, І.Головаха, Г.Хоткевич, П.Тичина, В.Нічик, І.Драч, І.Стогній, С.Кримський, М.Попович та інші дослідники. Серед зарубіжних українських учених особливо цінними є праці Дмитра Чижевського, Івана Мірчука, Юрія Лавриненка, Петра Одарченка, Василя Барки, Аркадія Жуковського, Духовна спадщина Г.Сковороди, спрямована на утвердження нерозривності слів і дій, викриття бездуховності, захист прав і свободи людини, є надзвичайно актуальною і в наш час.

Формулювання цілей статті... Масштабність постаті Г.Сковороди дозволяє найширший діапазон наукових розвідок та рефлексій – ми ж надалі зупинимось на визначенні головних ідей філософсько-літературної спадщини великого мислителя, розглядаючи їх у контексті феномену українського бароко.

Виклад основного матеріалу... Мандрівний філософ і народний просвітитель, надзвичайно освічена людина, Г.Сковорода сформувався у межах філософії Києво-Могилянської академії, що була теоретичним виразом культури українського бароко – яскравої і надзвичайно самобутньої сторінки в контексті європейської культури і, зокрема, європейського бароко.

„Барокова культура – своєрідний синтез строгих готичних ідей Середньовіччя та ренесансних підходів до Людини як центру Всесвіту. На думку О.Ніколенко, визначальною рисою бароко є універсальність художнього мислення, динамізм, виявлений у постійному русі форм, зміні, мандрах, трагічному напруженні. Одним із важливих виявів динамізму в літературі бароко є тема швидкоплинності життя, марності існування, нетривкості всього сущого на землі, що зумовлює мотиви відчаю і песимізму, але нерідко викликає і новий гедонізм – прагнення наповнити кожную мить повнотою відчуттів, насолодами, красою. „Тема швидкоплинності життя поєднується з філософськими роздумами про сенс існування. Митці надають великого значення моменту духовного прозріння, коли людина, відчувши себе піщинкою у Всесвіті, відкриває саму себе, збагнувши одкровення, послане від самого Бога” [2, 18]. Для барокового світогляду характерний погляд на людину і світ, як на величезний театр – бурхливий і суперечливий, патетичний і драматичний, сповнений динаміки і дисонансів”, – стверджує Л.Масол [1, 69].

Світ у культурі бароко постає в усій своїй складності, багатогранності виявів, безмежності і мінливості. Особистість у літературі бароко складна і багатогранна, духовне життя емоційне, пристрасне, позначене суперечливістю і боротьбою. Під впливом наукових відкриттів, які розширили горизонти пізнання і довели безконечність буття, представники бароко намагалися осягнути природні стихії, навколишнє середовище, оточення людини – все, що складає великий і досить складний для розуміння Всесвіт. При цьому вони усвідомлювали обмеженість раціоналістичних засобів пізнання і тому значну роль відводили інтуїції, безпосередньому відчуттю, певному прозрінню серця.

В Україні бароко набуло значного розвитку в XVII-XVIII ст. Окрім загальноєвропейських рис, бароко в Україні мало свою специфіку. Цей напрям ґрунтувався тут на власних національних джерелах: киево-руських і фольклорних, що проявлялися на різних рівнях напряму – „високому”, „середньому” та „низовому”. Як зазначають дослідники, українське бароко мало самобутній національний характер, у ньому відбулося часткове повернення до геоцентризму, релігійне забарвлення отримали більшість світоглядних пошуків. Природа сприймалася як відображення

Бога, ідея мінливості, рухливості, мандрування душі і тіла зайняли провідне місце в естетиці українського бароко [3, 208].

Окрім того, фахівці підкреслюють демократичність українського бароко, що ґрунтувалась на ідеях православних братств, патріотичного руху всіх верств українства загалом [1, 69].

„В українському бароко злилися в одне ціле відродженські ідеї, меланхолійність і смуток, динаміка форм на протигагу спокою, велич пишноти й багатого убрання”, – характеризує українську барокову культуру Д.Кучерюк [4, 493].

У культуру українського бароко приходять загадкові, дивакуваті характери. Відчуваючи протиріччя між тілесним та духовним, багатством і бідністю, життєвим благом і моральними нормами, вони прагнуть до аскетичного самообмеження, духовного життя, хоча не заперечують розкошів і насолод світу. Як підкреслює А.Макаров у книзі „Світло українського бароко”, ідеал бароко – „аскет-філософ, тобто людина, якій близька і зрозуміла антична любов до всього живого, але чию душу переповають водночас жага небесного, вічного, невмирущого” [5, 128].

Саме таким ідеалом своєї доби став мандрівний народний філософ Г.С. Сковорода.

Головним у вченні Г.Сковороди є концепція про три світи та дві натури. Існуючий світ, на думку філософа, складається з великого, або макрокосму, – це простір Всесвіту; малого, або мікрокосму, – це світ людини; символічного – Біблії. При цьому Сковорода переконаний, що біблійні тексти слід розуміти як сукупність символів, образів, знаків, які треба вміти розшифрувати, шукати в них потаємний, прихований зміст.

В усіх трьох світах все складається, на думку мислителя, з видимої і невидимої сторін („натур”), тобто, з матеріальної – і ідеальної, тілесної – і духовної, минущої – і вічної.

Однак основна увага звернена у мислителя на мікрокосм. Людина, мікрокосм для нього – це центр, в якому сходяться і набувають свого значення усі символи макрокосму і Біблії. Вчення про малий світ або людину є стрижнем усієї філософії Сковороди. „Нашим вітчизняним праантропологом” [6, 22] називає В.Табачковський Г.Сковороду. Концепція великого й символічного світу складається в творчості Сковороди на основі розуміння ним сутності людини. До того ж, на відміну від переважної в тогочасній західній думці тенденції до осягнення сутності людини через пізнання природи, Григорій Сковорода прагне віднайти людську сутність всередині самої людини. Великий світ розглядає він тією мірою, якою дозволяє зрозуміти проблему людини, її щастя, пошуки якого складають зміст філософії мислителя. Процес самопізнання, спрямований на осягнення невидимої натури в людині, є, по суті, прагненням осягнути в собі Бога. Самопізнання є, отже, богопізнанням.

„Наркіс. Розмова про те: пізнай себе” – Григорій Сковорода саме так назвав твір, де образ Нарциса використано як символ самоосягнення людини. „Чи дивився ти на колос? – допитується один з героїв цього твору-діалогу. – Глянь тепер на людину і пізнай її. Бачив ти в колосі зерно, а тепер зирни на сім'я Авраамове, а водночас і на своє. Чи бачив ти в колосі соломку з половиною? Подивися і на траву тлінної твоєї плоті з порожнім досі цвітом попільних твоїх міркувань. Чи побачив у колосі те, чого раніше не бачив? Тепер пізнавай у людині те, що тобі видно не було. Бачачи колос, не бачив його, й не знав людини, знаючи її” [7, Т.1; 177].

Знання багатьох мов допомогло Григорію Савичу глибоко засвоїти твори античних письменників різних напрямів — Сократа, Платона, Епікура, Сенеки, Аристотеля. Його улюбленими письменниками були Плутарх, Філон Александрійський, Цицерон, Гораций, Лукіан, Климент Александрійський, Оріген, Діонісій Ареопажит, Максим Сповідник і насамперед Біблія. Здобуття людиною знань, вивчення давньої культури і священних текстів Г.Сковорода розглядав як засоби для її самозосередження, її втечі від юрби, яка у свою чергу уможлиблює для людини перехід до наступного, кульмінаційного етапу в її освіті, її духовному становленні – переображення „зовнішньої” тілесної людини у людину „внутрішню”, духовно багату. Характерними рисами філософії Г.Сковороди є її діалогізм і символічно-образний стиль мислення. Саму філософію мислитель розумів як мудрість, як життя в істині, що побудоване на засадах його вчення. Мудрість, переконаний Г.Сковорода, не лише покликана „уразуметь тое, в чем состоит щастіе”, вона є невіддільною від життя, яке має відповідати пізнаній істині. „Любомудріе” – це спосіб життя, що ґрунтується на пізнанні істини й бутті в істині. Результатом філософування повинно бути, на думку Сковороди, не знання, а життя, побудоване згідно з вимогами людського щастя. „Коли дух у людині веселий, думки спокійні, серце мирне, то все світле, щасливе, блаженне. Оце є філософія”, – каже Сковорода.

Перу Г.Сковороди належить близько 20 філософських трактатів і діалогів (найголовніші з них: „Начальная дверь ко христіанскому добронравію”, „Наркіс. Розглаголь о том: узнай себе”, „Симфонія, наречена Книга Асхавь о познанні самого себе”. „Разговор, называемый Алфавит, или „Букварь мира”, „Благодарный Еродій”, „Убогий Жайворонок” та ін.), збірка поезій „Сад

божественних п'єсней", ряд інших цікавих поетичних творів; збірка байок „Басни Харковскія”, кілька прозових і поетичних перекладів з античної літератури, листи.

Г.Сковорода намагався розкривати красу живої української мови. Він писав свої вірші, байки і намагався зрозуміти, добра чи зла за своєю природою людська істота, вперше в історії української філософської думки розмірковував над таким поняттям, як загальнолюдське щастя, поставивши у центр всього людину з її духом і земними потребами.

В історії української літератури Г.Сковорода відомий передусім як письменник-байкар і поет, перший український лірик. У своїй літературній творчості він у доступній і популярній формі викладав філософські погляди, відома збірка „Байки харківські” складає 30 прозових байок. Кожна з них композиційно складається з двох частин – основного сюжету і моралі. Тексти байок містять народні фразеологізми, прислів'я, приказки, літературні афоризми, що відображають місцевий український колорит. Загалом вони відзначаються викривальним характером, гуманістичними і демократичними ідеями, насиченістю, дидактичним матеріалом.

Байки Григорія Сковороди є визначним явищем в історії розвитку цього жанру. Вони завершили давній період прозового українського байкарства і водночас відкрили новий період у його розвитку, який представляють твори П.Гулака-Артемовського, Є.Гребінки, Л.Боровиковського, Л.Глібова. Цей ряд імен можна продовжити представниками класичної літератури, назвавши таких байкарів, як П.Свенціцький, М.Старицький, Ю.Федькович, Т.Зіньківський, Олена Пчілка, Я.Жарко, Б.Грінченко, В.Самійленко, І.Франко. До речі, Франко вважав, що байки Сковороди в десять разів глибші і краще розказані, ніж, приміром, у Сааді. Г.Сковорода розвинув сатиричні мотиви давньої української літератури. Окрім того, він є автором ще 20 пісень, фабул, епіграм, перекладів і переспівів, частина яких написана латинською мовою. Поетична творчість мислителя відзначається формально-поетичною і тематичною різноманітністю, глибиною думки, яскравою бароковою образністю, символічно-алегоричним поетичним реквізитом.

Г. Сковорода створив своєрідний підручник поезії. Відома збірка „Сад божественних пісень” – це не тільки картина поглядів самого мислителя, створена у традиціях українського бароко, це ще й керівництво до мистецтва поезії, яке дає поняття про всі можливі в тогочасній нашій поезії віршовані розміри та строфи, це ще й ряд нововведень. З цього погляду збірка є унікальною. „Сад божественних пісень” – це збірка духовної лірики. В основу кожної пісні Г.Сковорода закладав „зерно” із Святого Письма, однак по-своєму опрацьовував тему, спираючись на літературну і народно-поетичну традиції.

Г.Сковорода був одним із перших українських поетів, котрі започаткували пейзажну лірику. Його пісні „Весна люба, ах прийшла!..”, „Гей, поля, поля зелені” тощо і нині не втратили свого естетичного значення. Творам його притаманні афористичність, образність, багатство тропів, які відзначаються близькістю до народнопоетичних. Завдячуючи простим мелодичним зворотам, багато творів філософа-просвітителя поступово стали народними („Ой ти, птичко жовтобока”, „Стоїть явір над водою”, „Про правду і кривду”). Сатиричну ідею „Всякому городу нрав і права” використали у своїй творчості І.Котляревський та М.Лисенко („Наталка Полтавка”). Про фольклоризм Г.Сковороди дослідники говорять як про одну з найхарактерніших рис його творчого доробку. Народні приказки, прислів'я, образні порівняння Сковорода, за його власним свідченням, брав з усного побутування, інколи посилаючись навіть на район, на населений пункт, в якому йому пощастило збагатитись цікавим виразом: „В селе Ровенках прекрасную слыхал я пословицу сію: „Не евши – легче, поевши – лучше”.

Поезія Г.Сковороди наповнена роздумами про сенс людського життя, істинне щастя, ненависть до тиранії. Понад усе філософ цінував свободу. У вірші „De libertate” він уславив і свободу і „отця вольності” Богдана Хмельницького, який очолив визвольну війну українського народу 1648-1654рр.:

„Що є свобода? Добро в ній якеє?

Кажуть, неначе воно золоте є?

Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,

Проти свободи воно лиш болото.

О, якби в дурні мені не пошитись,

Щоб без свободи не міг я лишитись.

Слава навіки буде з тобою,

Вольності отче, Богдане – герою!” [7, Т.1, 294].

Мотиви вольності, свободи зустрічаємо й в „Пісні – 9-тій”, „Пісні 12-тій” і у „Пісні – 20-тій”.

Писав Г.Сковорода і в такому популярному для барокової поезії жанрі, як панегірики, вірші-присвяти, в яких він прославляв гідних представників духовного життя (пісні 24, 26, 27). В них домінує ідея служіння загальній справі культурного розвитку, високо оцінюються позитивні якості адресатів. Мотиви „вольності”, свободи проймають і ряд інших пісень Г.Сковороди: пісню 9-ту, 12-

ту і 20-ту. У пісні 20-й „Кто сердцем чист й душею” Сковорода сміливо висловлює свої антимоноархічні погляди. Трагедія в тому, що люди не знають нічого про монахів, про їхні злочинні дії і наміри, їхні жорстокість і обмеженість, – і тому надіються на них, як на опору, „брег” свого життя. Народ переконаний, що можновладці говорять правду про все, що роблять, але насправді все це – обман. (На жаль, і для сучасного вітчизняного політикуму ідея залишається актуальною).

Висновки... Завершуючи розмову про Сковороду-поета та мислителя, важливо усвідомити, що в поезії, так само як і в прозових творах, він утверджує гуманістичні ідеали. Порівняно з попередниками, поетична спадщина Григорія Сковороди виділяється силою думки, глибиною філософських роздумів, широтою проблематики творів. Саме українському Сократу судилось продовжити своєрідну традицію створення поетичних збірок-садів, яку в давньоросійській літературі започаткував збіркою поезій „Вертоград многоцветний” Симеон Полоцький. Живучою ця традиція виявилась і пізніше, в ХХ столітті, що засвідчують збірка „Зелений вертоград” Костянтина Бальмонта, поетичний цикл „О благодати вертограде” Степана Сапеляка, у прозі — „Сад Гетсиманський” Івана Багряного. Вчені підкреслюють, що своєю збіркою „Сад божественних песней” Г. Сковорода завершує барокову традицію східнослов'янських вертоградів.

Улюбленим афоризмом, своєрідним девізом мудреця стали слова, що потрібне – нетрудне, а трудне – непотрібне. Думка ця в творах Сковороди повторюється не раз – Сковорода, як відомо, щедро використовував у своїх творах не лише український, російський, польський фольклор, фольклор східних народів, а й досягнення античної культури, філософії, літератури.

Енциклопедично освічена людина, гуманіст Г.Сковорода відстоює „природну людину” і „сродну” її працю. Людина – не „тремтячий раб”, а „шумливий бурхливий дух”, „коваль свого щастя”, яке досягається через „наслідування натури”.

Справедливо стверджував Павло Тичина: „Великий наш філософ щедро залишив нам спадщину по собі: обсягом широку, змістовністю глибоку, і щодо світогляду свого – чисту та моральну...”. З ним прийшло осмислення минулих діянь, і українська думка повернулася до традиційної християнської ідеї мирного самовизначення людини в світі” [8, 439].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Художня культура України / За ред. Л.М.Масол. – К.: Вища школа, 2006. – 240 с.
2. Ніколенко О. Бароко. Класицизм. Просвітництво. – Харків: Ранок, 2003. – 220 с.
3. Європейська та українська культура в нарисах. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 320 с.
4. Кучерюк Д.Ю. Культура слов'ян. Україна в контексті культурно-історичних доль слов'янства / Історія світової культури. Культурні регіони. – К.: Либідь, 2000. – 518 с.
5. Макаров А. Світло українського бароко. – К.: Мистецтво, 1994. – 273 с.
6. Філософія: Світ людини. Курс лекцій: Навч. посібник / В.Г.Табачковський, М.О.Булатов, Н.В.Хамітов та ін. – К.: Либідь, 2004. – 432с.
7. Сковорода Г. Твори: У 2 т. Т.1. – К., 1994.
8. Культурологія. Українська та зарубіжна культура. – К.: Знання, 2006. – 567 с.

Аннотація

И.Б.Слоневская

Григорій Сковорода: портрет в інтер'єре барокко

Автор статті пропонує звернутися к філософсько-літературному наследию выдающегося мыслителя, поэта, просветителя и педагога Г.С.Сковороды, 285-ую годовщину со дня рождения которого отмечает культурная общественность. Ведущие идеи творчества Г.Сковороды рассмотрены в контексте украинской барокковой культуры.

Ключевые слова: философско-литературное наследие Г.С.Сковороды, европейское и украинское барокко, концепция макро- и микрокосма, барокковая поэзия.

Summary

I.B.Slonevs'ka

Hryhoriy Skovoroda: The Portrait in the Baroque Interior

The author of the article offers us to pay attention to the philosophic-literary heritage of the prominent thinker, poet, enlightener and pedagogue H.S.Skovoroda whose 285 anniversary cultural community celebrates. The leading ideas of H.Skovoroda's creative work in the context of the Ukrainian baroque culture are examined.

Key words: philosophical-literary heritage of H.S.Skovoroda, European and Ukrainian baroque, concept of macro and microcosm, baroque poetry.

Дата надходження статті

„20” листопада 2007 р.